

УКРАИНСКАТА ЕМИГРАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ СЛЕД ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА.

Документален каталог. Автори и съставители к.ф.н. Виталий Москаленко –
научен ръководител и Емине Хакова. София 2000. 151 с.

Історичний досвід переконливо свідчить, що жоден народ не може тривалий час жити зовсім ізольовано від зовнішнього світу, оскільки населення різних країн пов'язане між собою багатьма видимими і невидимими зв'язками як на суспільному, так і на особистому рівні. В одних випадках ці взаємини здійснюються на багатонаціональній основі, в інших – здебільшого шляхом двосторонньої взаємодії, інтенсивність якої залежить від конкретно історичних обставин. Упродовж більш ніж тисячоліття доволі активними були українсько-болгарські стосунки. На жаль, досліджені вони дуже слабо. Навіть у тих нечисленних працях, що стосуються цієї проблематики, практично обійдено увагою питання перебування української політичної еміграції в Болгарії в період між двома світовими війнами. Воно й не дивно, бо за часів тоталітаризму (як в СРСР, так і в Болгарії) вивчення подібного роду тем заборонялося. Внаслідок суспільно-політичних змін, що відбулися у 90-х роках минулого століття, в країнах Центрально-Східної Європи появилася можливість досліджувати раніше табуйовані сюжети. Проте ця робота просувається дуже повільно, особливо, коли йдеться про вивчення міжнародних громадсько-політичних та культурних зв'язків у переломні епохи. Головна причина такого стану речей полягає в тому, що джерельна база для подібних дослідів надзвичайно розпорошена, а тому її опрацювання вимагає тривалішого часу. Своєрідним проривом у вивчення теми “Українська еміграція в Болгарії після Першої світової війни” став однойменний каталог, виданий у 2000 р. в Софії болгарською мовою.

Ініціаторами, укладачами та авторами передмови і вступної статі є кандидат філологічних наук Віталій Москаленко, в минулому перший секретар Посольства України в Республіці Болгарія, та старший експерт Центрального державного архіву Республіки Болгарія (далі – ЦДА РБ) Емине Хакова. Наукове керівництво виданням належить В.Москаленку. Пряме відношення до публікації каталогу мали надзвичайний і повноважний посланник України в Республіці Болгарія В'ячеслав Похвальський та керівник головного управління архівів при Раді Міністрів Республіки Болгарія Панто Колев, які виявляли жвавий інтерес до видання, морально і матеріально його стимулювали.

За первісним задумом каталог мав бути присвячений персонально Михайлові Парашуку – видатному українському скульпторові та громадському діячеві, який майже половину свого життя (42 роки із 85) прожив у Болгарії. Як митець він, безумовно має визначні заслуги не перед українською, але й перед болгарською культурою, а як громадський діяч – перед українським національним рухом, оскільки приклав немало зусиль для утвердження української держави у 1917–1921 рр., а після її падіння вів надзвичайно активну роботу серед українців-емігрантів, передусім у Болгарії. 16 листопада 1981 р. виповнювалося 120 років від дня народження М.Парашука, і до юві-

лею згідно з домовленістю Посольства України в Болгарії з Головним управлінням архіву при Раді Міністрів Республіки Болгарія вирішено було опублікувати каталог документів його особистого архіву, який зберігається у Центральному державному архіві Болгарії*. Але, ознайомившись ближче з Фондом 1717к “Проф. Михайло Іванович Парашук” ЦДА РБ, укладачі переконалися, що він містить не лише особисті матеріали скульптора, але й обширний архів та бібліотеку організованої української діаспори в Болгарії періоду між двома світовими війнами. З огляду на цінність цих документів, вирішено було розширити тему видання і присвятити його усій українській еміграції, а не лише М.Парашукові. Ця обставина спонукала укладачів не обмежуватися Фондом 1717к, а і підняти на “світ Божий” матеріали ще деяких фондів цього та інших болгарських архівів.

У рецензованому каталозі описано 1133 справи із 50 фондів, що зберігаються у чотирьох державних архівах, одному родинному та у Національному літературному музеї Болгарії. При цьому варто зазначити, що найповніше діяльність української еміграції та її контакти з болгарською громадськістю відображені у сховищах ЦДА РБ, який представлений в каталозі матеріалами, почерпнутими із 28 фондів, що складає близько 60 % їх загальної кількості.

Каталог укладено за добре продуманою схемою. Він поділений на чотири розділи. Перший із них відображає болгарсько-українські дипломатичні відносини 1918–1919 рр., другий стосується діяльності українських емігрантських організацій у Болгарії, третій присвячено Українсько-болгарському товариству та розвитку наукових і культурних взаємин між представниками обидвох народів у 20–30-ті роки ХХ ст. До останнього четвертого розділу віднесено матеріали про участь вихідців з України у господарському, культурному та науковому житті Болгарії. Кожен розділ складається з кількох підрозділів, виділених за тематичною, територіальною чи персональною ознакою. У додатку до каталогу вміщено ряд ілюстрацій (по кілька до кожного розділу), які значно розширюють уявлення про епоху, події та людей. Хоч кількісні показники не можуть бути визначальними щодо повноти окремих сторін українсько-болгарських відносин, все ж впадає у вічі та обставина, що 40% описаних в каталозі архівних одиниць (431 із 133) стосується розділу, присвяченого участі емігрантів з України у господарському та культурному житті Болгарії. З нашої точки зору, така диспропорція не виправдана, вона є наслідком того, що укладачі свідомо внесли до каталогу матеріали про тих осіб, які хоч і були українцями, але такими себе не визнавали, або осіб інших національностей, яких з Україною єднало хіба-що місце народження або попереднє (до еміграції) місце праці. І одні, і другі жодної участі в українському на-

* Заслугує на увагу сама історія особистого архіву М.Парашука. Судячи з усього, він не залишив документального, або хоча б словесного розпорядження стосовно своєї спадщини. Тому після смерті скульптора (1963) архів зберігався в його громадянської дружини Цветани Пекаревої. Як свідчить український мистецтвознавець Д.Степовик, незадовго перед своєю смертю Ц.Пекарева погодилася передати архів покійного чоловіка на збереження до Центрального історичного архіву Болгарії (Див.: *Степовик Д.* Михайло Парашук. Життя і творчість. Едмонтон–Торонто–Київ, 1994. С.195.). Але за її життя цього чомусь не сталося, а після смерті Ц.Пекаревої (1978) він опинився в руках спадкоємців її близьких родичів – Івана, Йорданки та Христо Пекаревих (своїх дітей у Ц.Пекаревої та М.Парашука не було). Спадкоємці ж погоджувалися віддати матеріали М.Парашука до архіву лише за плату. Про це весною 1981 р. мені розповів близький приятель покійного скульптора болгарський журналіст Григор Угаров. Незабаром я мав нагоду спілкуватися з відомим болгарським істориком Дойно Дойновим, тодішнім начальником головного архівного управління при Раді міністрів Болгарії. Виявилось, він нічого не знав про цю колізію зі спадщиною Парашука. Наприкінці розмови він запевнив мене, що кероване ним управління знайде кошти, щоб викупити архів Парашука, і свого слова дотримав. Інакше ці надзвичайно цінні матеріали могли пропасти. Користаю з нагоди, щоб висловити подяку шановному професорові Д.Дойнову.

ціональному житті не брали (М.Попруженко, М.Малецький, С.Вілінський, О.Маньковський, Н.Ростовцев), тому вважати їх частиною української еміграції немає підстав. Відчуваючи слабкість своїх позицій в цьому питанні, укладачі при формулюванні назви розділу не жили терміну “українські емігранти”, а назвали цих осіб “емігранти з України”.

Друге місце за кількістю описаних архівних справ (165 одиниць) посідає розділ перший, присвячений українсько-болгарським дипломатичним стосункам. За ним ритул (155 одиниць) йде третій розділ, що стосується діяльності Українсько-болгарського товариства та його найактивніших членів. І на останньому місці за кількістю описаних справ (81) опинився розділ, що розкриває діяльність українських емігрантських організацій в Болгарії, тобто той розділ, якому б належало посідати перше місце. Однак, це не стільки вина укладачів, скільки обмежена кількість документів.

Але, навіть за наявності деякої диспропорції між розділами, архівні матеріали, описані в каталозі, створюють доволі повне уявлення про різні аспекти життя та діяльності української еміграції в Болгарії у період між двома світовими війнами. Оpubлікований у каталозі перелік документів зі стислими анотаціями дає змогу усім зацікавленим і, насамперед, науковцям отримати цінну інформацію про наявність у болгарських архівах відповідних матеріалів, що стосуються насамперед українсько-болгарських дипломатичних відносин 1918–1919 рр. та спорадичних контактів представників українських державницьких структур на еміграції з болгарськими урядовими чинниками. У каталозі широко відображена діяльність українських емігрантських організацій і товариств, передусім таких як “Культурне українсько-болгарське товариство” (1918 р.) перейменоване 1926 р. в “Українсько-болгарське товариство”, “Українська громада в Болгарії” (заснована 1921 р.) і перейменована 1929 р. на “Українське культурно-освітнє товариство” “Українська громада в Болгарії”, “Союз українських організацій (товариств) в Болгарії”, “Українське національне об’єднання в Болгарії” та ін. З українських емігрантських діячів у каталозі найповніше представлені імена Михайла Паращука, Олександра Шульгіна, Дмитра Шелудька, Івана Кондратенка, Якова Малиновського. З болгарського боку, як свідчить каталог, найактивніше співпрацювали з українською еміграцією Іван Шишманов, Михайло Арнаутов, Стиліян Чилінгіров та ін.

Характеризуючи це унікальне видання, яке розкриває маловідомі сторінки українсько-болгарських взаємин, процитуємо дуже влучні слова В.Похвальського (див. звернення до читачів на с.3 каталогу), який пише, що “історія української еміграції в Болгарії періоду між двома світовими війнами – це колосальний пласт людських доль, подій, здобутків і поразок, яких довелося зазнати сотням і тисячам українських діячів, що з різних причин змушені були покинути Батьківщину і знайшли притулок та виrozumіння на благодатній болгарській землі”.

Але попри високу оцінку, якої, з нашої точки зору, заслужило рецензоване видання, воно не позбавлене і деяких недоліків, що стосуються передусім оформлення. Зокрема у книжці чомусь відсутній зміст, а є лише кваліфікаційна схема (с. 10–11), яка однак, не може замінити змісту. Поряд з іменним та географічним покажчиками у каталозі мав би бути і предметний, який би містив хоча б перелік різних установ, товариств та спілок. Це набагато полегшило б роботу дослідників. На жаль, ні у передмові, ні у вступній статті до каталогу нічого не сказано про сьогодишній стан вивчення питання діяльності української міграції в Болгарії у період між двома світовими війнами. Тут конче треба було згадати хоча б найновіші праці на цю тему

Дмитра Степовика¹ та Вікторії Павленко², написані значною мірою на матеріалах, зафіксованих каталогом.

Незважаючи на ці та деякі інші недоліки, рецензований каталог становить велику наукову цінність, оскільки містить ключ до подальшого вивчення українсько-болгарських взаємин 20–30-х років ХХ ст. З нашої точки зору, каталог повинен би стати відправною точкою для публікації збірника, а радше двох документальних збірників. Один з них мав би бути присвячений українсько-болгарським дипломатичним відносинам 1918–1919 рр., а другий – українській еміграції в Болгарії 20–30-х років ХХ ст. Потреба у таких публікаціях давно назріла. Поява подібного роду наукових видань стала б реальним виявом українсько-болгарської наукової співпраці.

Нарешті, у зв'язку з оглядом каталогу виникає може трохи незвичне як для рецензента питання: а кому власне (якій державі) повинен належати Фонд 1717к “Проф. Михайло Іванович Паращук” ЦДА Республіки Болгарія? Звичайно, особистий архів М.Паращука сформувався в Болгарії. Але, по-перше, М.Паращук ніколи не мав болгарського громадянства, оскільки прагнув, а під кінець життя навіть зробив спробу повернутися на Батьківщину. І хоча його зусилля виявилися марними через небажання української комуністичної влади піти назустріч “націоналістові”, все ж немає сумніву в тому, що у випадку задоволення Паращуківського прохання, він неминуче перевіз би в Україну свій архів. По-друге, архів М.Паращука містить не тільки його особисті матеріали, але й документи ряду українських емігрантських організацій (товариств), які хоч і діяли на теренах Болгарії, але були складовою частиною українського національного руху. Сподіваємося, що у випадку, коли б Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей звернулася з таким проханням до відповідальних державних органів Республіки Болгарія, то болгарська сторона не сприйняла б це як зазіхання на болгарські культурні надбання. Повернувши Україні матеріали фонду М.Паращука, Болгарія нічого б не втратила, а Україна натомість “розбагатіла б”. Здійснення акту передачі зазначеного фонду було б ще одним свідченням дружніх взаємин між Україною та Болгарією.

Володимир ЧОРНИЙ

¹ Степовик Д. Михайло Паращук. Життя і творчість. Едмонтон–Торонто–Київ, 1994.

² Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. Київ, 1995.